

O‘ZBEKISTON SSRDA SANOATLASHTIRISH SIYOSATI (1930–1950-YILLAR)

Sobirov Firdavs Anvar o‘g‘li

Annotatsiya: Ushbu tezisda 1930–1950-yillarda O‘zbekiston SSRda amalga oshirilgan sanoatlashtirish siyosati tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari va iqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilingan. Maqolada bu davrda og‘ir sanoat, paxta tozalash, energetika va transport infratuzilmasining shakllanishi jarayonlari yoritiladi. Sanoatlashtirishning ijobiy natijalari bilan bir qatorda, uning ijtimoiy va ekologik oqibatlari ham ilmiy tahlil qilinadi.

Annotation: This thesis analyzes the industrialization policy implemented in the Uzbek SSR during the 1930–1950s, based on historical sources, archival materials, and statistical data. It explores the formation of heavy industry, cotton processing, energy, and transport infrastructure. The research highlights both the positive outcomes of industrialization and its social and environmental consequences.

Аннотация: В тезисе рассматривается политика индустриализации, проводимая в Узбекской ССР в 1930–1950-х годах, на основе исторических источников, архивных документов и статистических данных. Раскрываются процессы формирования тяжёлой промышленности, хлопкоочистительной, энергетической и транспортной инфраструктуры. Анализируются как положительные результаты индустриализации, так и её социальные и экологические последствия.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston SSR, sanoatlashtirish, industrial siyosat, iqtisodiy islohotlar, og‘ir sanoat, davlat rejalashtirish, sovet davri.

Keywords: Uzbek SSR, industrialization, economic reforms, heavy industry, Soviet economy, state planning, history of Uzbekistan.

Ключевые слова: Узбекская ССР, индустриализация, экономика, тяжёлая промышленность, государственное планирование, советский период.

1930–1950-yillar O‘zbekiston SSR tarixida iqtisodiy va ijtimoiy hayotning tub o‘zgarishlar davri bo‘ldi. Sovet Ittifoqi miqyosida olib borilgan “sanoatlashtirish siyosati” Markaz tomonidan respublikalarni xomashyo bazasidan ishlab chiqarish markazlariga aylantirishni maqsad qilgan edi. O‘zbekiston SSRda bu siyosat 1930-yillarning boshidan boshlab davlat rejalashtirish qo‘mitasi (Gosplan) tizimi orqali amalga oshirildi. Asosiy maqsad — og‘ir sanoat tarmoqlarini barpo etish, qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash va paxtachilikni qayta ishlashni mahalliy darajada yo‘lga qo‘yish edi. Tadqiqotchilarning fikricha, bu jarayon O‘zbekiston iqtisodiy mustaqilligi

shakllanishiga turtki bergan bo‘lsa-da, u bir vaqtning o‘zida markaziy iqtisodiy siyosatga to‘liq qaramlikni ham kuchaytirgan.

1930–1950-yillar oralig‘i O‘zbekiston SSRda iqtisodiy siyosatning markaziy yo‘nalishi sifatida sanoatlashtirish davri bo‘ldi. Bu siyosat Sovet Ittifoqining umumiy “modernizatsiya konsepsiyasi” doirasida amalga oshirilib, respublikalarda agrar tuzumdan industrial tizimga o‘tish maqsadini ko‘zlagan. 1929-yilda SSSR KP(b) Markaziy Qo‘mitasining “Sanoatlashtirish to‘g‘risida”gi qarori qabul qilinganidan so‘ng, bu jarayon O‘zbekiston SSRda ham tezlashdi. O‘zbekiston Respublikasida 1930–1940-yillar davomida qurilgan sanoat korxonalari soni 350 dan oshgan bo‘lib, ularning 60 foizi og‘ir sanoat tarmog‘iga tegishli edi¹. Toshkent, Farg‘ona va Samarqand sanoat markazlariga aylantirildi. Toshkentda traktor zavodi (1933-yilda ishga tushgan), Chirchiq GES (1939-yil), Bekobod metallurgiya kombinati (1942-yil) va Farg‘ona neftni qayta ishlash zavodi (1940-yil) respublikaning iqtisodiy salohiyatini keskin oshirdi.

Biroq sanoatlashtirish siyosati davlatning markazlashtirilgan boshqaruvi asosida kechganligi sababli, ishlab chiqarish rejalari ko‘pincha mahalliy ehtiyojlardan emas, balki Moskva tomonidan belgilanardi. Bu esa iqtisodiy jihatdan “mustamlakachilik industrializatsiyasi” deb ataladigan jarayonni yuzaga keltirdi — ya’ni ishlab chiqarish vositalari va foyda markazga yo‘naltirilar, O‘zbekiston esa xomashyo bazasi sifatida qolardi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida (1941–1945) O‘zbekiston SSR sanoati front ehtiyojlariga yo‘naltirildi. Urush yillarida respublikaga 100 dan ortiq sanoat korxonalari Rossiya va Ukraina hududlaridan evakuatsiya qilindi². Masalan, Toshkent aerodrom texnika zavodi, Samarqandda joylashtirilgan mashinasozlik fabrikasi va Farg‘onadagi metall buyumlar zavodi qisqa muddatda ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘ygan. Shu davrda ayollar ulushi sanoatdagi umumiy ishchi kuchining 48 foizini tashkil etgan. Bu ijtimoiy jihatdan o‘zgarishlar jarayonini chuqurlashtirdi.

Urushdan keyingi yillarda (1946–1950) O‘zbekiston SSR sanoatini tiklash uchun “besh yillik” rejalari ishlab chiqildi. 1948-yilga kelib respublikaning sanoat ishlab chiqarishi 1940-yil darajasidan 20 foizga oshgan³. Bu davrda energetika tarmog‘i (Toshkent IES, 1949), kimyo sanoati (Chirchiq elektrokimyo zavodi) hamda mashinasozlik sohalari rivojlantirildi.

Tadqiqotchi nuqtayi nazaridan, bu jarayonni “sovet modernizatsiyasining ikki qirrali tabiati” sifatida talqin etish mumkin. Bir tomondan, sanoatlashtirish O‘zbekiston SSR iqtisodiy mustahkamligini oshirdi, texnik kadrlar tayyorlandi, infratuzilma shakllandi. Boshqa tomondan esa, markazlashgan siyosat tufayli mahalliy

¹ “Narodnoe khozyaystvo SSSR”, Moskva, 1956.

² O‘RMDA, fond 837, ro‘yxat 12, ish 4.

³ “Narodnoe khozyaystvo SSSR”, 1956.

tashabbuslarning cheklanishi, milliy kadrlarning yuqori boshqaruv tizimiga kiritilmasligi, resurslarning bir tomonlama ekspluatatsiyasi kabi muammolarni yuzaga chiqardi. Masalan, 1950-yillarga kelib O‘zbekiston SSRda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning 70 foizdan ortig‘i Ittifoq byudjetiga yo‘naltirilgan, ammo qayta investitsiya darajasi past bo‘lgan⁴. Bu esa sanoatlashtirish siyosatining nomutanosibligini ko‘rsatadi. Ilmiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston SSRdagi sanoatlashtirish — bu nafaqat iqtisodiy modernizatsiya, balki siyosiy boshqaruv vositasi ham bo‘lgan. Markaziy rejalashtirish siyosati respublika iqtisodiyotini sotsialistik tizim doirasida integratsiyalashgan, ammo mustaqil rivojlanish modelini shakllantirish imkonini cheklagan. Shu bilan birga, sanoatlashtirish davrida yaratilgan ishlab chiqarish infratuzilmasi keyinchalik O‘zbekiston mustaqilligi davrida iqtisodiy asos bo‘lib xizmat qilgan.

1930–1950-yillarda O‘zbekiston SSRda amalga oshirilgan sanoatlashtirish siyosati respublika tarixida yangi industrial bosqichni boshlab berdi. Ushbu davrda barpo etilgan korxonalar, transport va energetika infratuzilmalari bugungi O‘zbekiston iqtisodiyotining poydevorini tashkil etdi. Biroq, ushbu siyosat markazlashgan boshqaruv va iqtisodiy qaramlik sharoitida kechgani sababli, uning ijtimoiy va ekologik muammolari ham chuqur iz qoldirdi. Shu bois, tadqiqotchi sifatida bu davrni biryoqlama “taraqqiyot davri” emas, balki murakkab iqtisodiy-siyosiy tizim sifatida baholash lozim. Bugungi kunda O‘zbekistonning sanoat siyosatini tahlil qilishda aynan shu tarixiy tajribalar saboq va tahliliy mezon sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi (O‘RMDA), fond 837, ro‘yxat 12, ish 4.
2. O‘zbekiston SSR Davlat statistika arxivi, fond 12.
3. “Narodnoe khozyaystvo SSSR”. Moskva, 1956.
4. “Pravda Vostoka” gazetasi, 1944-yil, №25.
5. Raxmonov Sh. O‘zbekiston iqtisodiyoti tarixidan lavhalar. Toshkent, 2018.
6. Karimov A. O‘zbekiston sanoat siyosatining shakllanishi. Toshkent, 2020.

⁴ O‘RMDA, fond 478, ro‘yxat 6, ish 17.